

KNINSKA TVRĐAVA KAO VRATA DALMACIJE I KLJUČ HRVATSKE

Knin je u našoj bliskoj prošlosti toliko često spominjan da njegovu ulogu i važnost ne bi trebalo posebno objašnjavati. Ipak se taj gradić izuzetne strateške i prometne vrijednosti, smješten na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, prvi put u pisanim hrvatskim i stranim izvorima susreće tek u 10. stoljeću. Navodi se u ispravi kralja Krešimira I. kao Tignino, a kod bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta VII. kao Tenen. Iako tragovi života sežu do neolita, i iako je podrijetlo imena najvjerojatnije ilirsko (u prošlosti se nazivao i Tninum, Tenin, Tin, Thelen, Clin, Tini-num, Tenenum i Tnenum), te iako je na sjevernom dijelu brda Spas postojalo manje rimsko naselje Ninia (spominje ga grčki pisac Strabon u 1. st. pr. Krista), nastanak se Knina kao naselja veže uz dolazak Hrvata krajem 6. i početkom 7. stoljeća. Stoga se Knin slobodno može svrstati među najstarije hrvatske gradove.

Doseljeni su Hrvati najprije boravili u ruševinama staroga rimskog naselja, koje je poharano u bizantsko-gotskom sukobu, a zatim su prešli na više uzvisine brda Spas. Tu su utemeljili središte hrvatske županije, hrvatski kraljevski kastrum i centar srednjovjekovne hrvatske države za boravak hrvatskih dostojanstvenika i hrvatskog kralja. Vjeruje se da su izgradili i starohrvatsku crkvicu posvećenu Kristu, odnosno njegovu atributu Salvator (Spasitelj) po kojem je brdo Spas dobilo ime.

Za hrvatskog je kralja Petra Krešimira IV. (1058.-1074.) u Kninu osnovana biskupija, a biskup je nosio naslov 'hrvatski biskup' (episcopus chroatensis) koji je isticao njegov poseban položaj u odnosu prema biskupima pod papinskom jurisdikcijom. Imao je župe, imanja i posjede po cijelom hrvatskom kraljevst-

KNIN FORTRESS - GATEWAY TO DALMATIA AND KEY TO CROATIA

The Knin fortress is one of the biggest and the most significant fortresses in Croatia. It is situated on the main transport corridor leading to continental Croatia and Bosnia. Croats built the fortress near a devastated Roman settlement, soon after they settled in the area. The fortress lies on top of the steep Spas mountain and a settlement was formed quite early at the foothills of the same mountain. The fortress and the town experienced their highest glory during the lifetime of one of the last Croatian kings Dmitar Zvonimir, when Knin was Croatian capital and the seat of the Croatia's bishop. During the reign of Croato-Hungarian kings the town lost some of its significance and, in the early 16th century, it was captured by Turks who held the town and its fort for as many as 166 years. It is in fact Venetians who invested the most in the reconstruction and extension of the fortress, so that its present day appearance dates from these times. During the Austrian reign the fortress was first used as military barracks, and later on it served as a museum. It suffered heavy damage as a result of Italian and German occupation during the Second World War, but was subsequently repaired. The liberation of Knin and Knin fortress was an act of considerable military and symbolic significance.

vu, a crkvena mu se vlast prostirala do rijeke Drave. Bio je kraljev biskup i pratio je kraljev dvor. Dva su toponima u Kninu vezana uz hrvatskog biskupa - Kapitul i Biskupija

Zvonimir na freski J. Kljakovića u spomen crkvi u Biskupiji

Knin je najveći procvat i svoje najslavnije razdoblje doživio za vladavine kralja Dmitra Zvonimira (1074.-1089.) iz dinastije Svetoslavića. Zvonimir je okrunjen 4. listopada 1075. u Solinu. To je jedini hrvatski kralj kojeg je okrunio rimski papa. Doduše ne osobno, već uz pomoć svojih legata - Gebizona i Fulkoina.

Dotadašnji su hrvatski kraljevi stolovali u Ninu, Biogradu i Bijaćima, a u Kninu su boravili tek povremeno,

no Zvonimir je ovdje preselio svoju prijestolnicu. Zato se Knin i naziva Zvonimirovim gradom. Odatle je slavni hrvatski kralj mogao najlakše vladati Panonskom i Dalmatinskom Hrvatskom te dalmatinskim gradovima jer Zvonimir je jedan od rijetkih hrvatskih kraljeva koji je vladao praktički cijelim područjem Hrvatske.

Pretpostavlja se da je Zvonimir umro nasilnom smrću na saboru održanom 1089. na lokalitetu "Pet crikvah na Kosovi", što je ondašnji naziv za Biskupiju, naselje 7 km jugoistočno od Knina. Sabor je sazvan na poziv pape Urbana II. da se za oslobođenje Kristova groba podupre vojska bizantskog cara Aleksija u borbi protiv Selđžuka. Po legendi zabilježenoj u hrvatskoj redakciji *Ljetopisa popa Dukljanina* Dmitra Zvonimira su ubili njegovi podanici. Umirući je Zvonimir navodno prokleo "nevirne Hrvate" da budu 900 godina "taju jaziku podložni". Legenda o kletvi "dobrog kralja Zvonimira" proširila se u puku uz pomoć svećenstva, a imala je odjeka i u književnom stvaralaštvu (E. Kumičić, V. Nazor i I. Brešan).

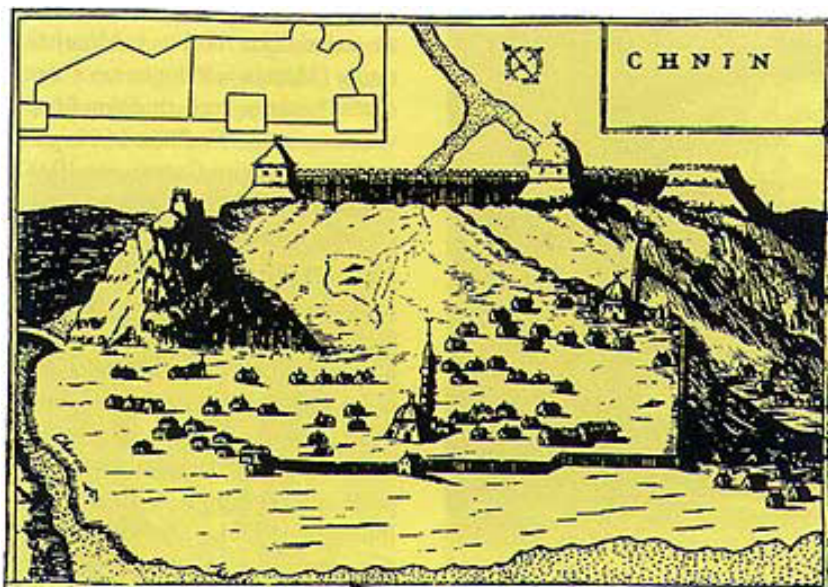

Tloris kninske tvrđave

Neovisno o legendi Zvonimirova je smrt značajno utjecala na ondašnju hrvatsku povijest. Kako nije imao nasljednika, njegova je udovica Jelena (kći i sestra mađarskih kraljeva) nakon dugotrajnih dinastičkih raspi ponudila bratu Ladislavu hrvatsko prijestolje. Upravo je to potaknulo ugovor o personalnoj uniji s Ugarskom, što se na određeni način razvuklo na više od 800 godina. Ujedno su Seldžuci (jedno od turskih plemena) pod dinastijom Osmanlija utemeljili veliko carstvo koje je i Kninom vladalo punih 166 godina. Čak je i bizantski car Aleksije (onaj kojemu je Zvonimir namjeravao pomoći) iskoristio dinastičke borbe i ponovno, iako kratkotrajno, zauzeo dalmatinske gradove.

Knin je vrlo brzo počeo gubiti svoj značaj. Kasnijim slabljenjem središnje kraljevske vlasti na ovom području jača moć hrvatskog plemstva. Neko vrijeme Hrvatskom i Kninom kao banovi i knezovi vladaju Šubići, a poslije vojvoda Ivan Nelipić.

Brdo Spas iznad Knina ima nadmorsku visinu 345 m, a relativnu približno 100 m. Brdo se dijeli na dva dijela, na južnom je na strmoj stijeni kninska tvrđava, a sjeverni zaravnani dio dug je tristotinjak metara. Ta su dva dijela umjetno odijeljena 1711. godine kada se gradio bastion Kalunerica uz sjeverni rub tvrđave, inače dio gdje je bio starohrvatski kastrum. Tvrđava je građena od rano srednjeg vijeka (10. stoljeća) do početka 18. stoljeća. Ima više cjelina međusobno odijeljenih pomičnim mostovima. Najviši je sjeverni dio gdje je bilo sjedište hrvatskog župana i hrvatski kraljevski kastrum. Kako je taj prostor izgledao i koliki je prostor zauzimaio danas se zbog mnogobrojnih preuređivanja teško može ustanoviti. Zna se samo da je bio na sjeveru jer se tvrđava širila prema jugu. Potpuno je sigurno da su se u sastavu tog kraljevskog kastruma nalazile zgrade hrvatskih dostojanstvenika, kraljeva dvorska

Knin i tvrđava u tursko vrijeme

kancelarija, sjedište hrvatskog biskupa i kraljev dvor. Uz kastrum se vrlo rano razvilo i civilno naselje u podgrađu (suburbium). Stanovnici utvrde trebali su stalne usluge zanatlija, poput zidara i kovača, a bila im je nužna i redovita opskrba koju su dijelom osiguravali lokalni trgovci.

Prvi izvor o izgledu tvrđave potječe tek iz 14. stoljeća. Spominje se "maiores castris Tiniensis" (stari kastrum Knin), gdje su bile zgrade kninskih dostojanstvenika i kralja i gdje su se održavali državni sabori i sudovanja. "Magno castro Tiniensis" (veći kastrum Knin) spominje se na jugu i služio je za stanovanje kninskih službenika, a u ratnim prilikama i kao sklonište stanovnika kninske varoši. Taj se dio kastruma poslije naziva Garišta, a vjerojatno su ga zatekli i Turci.

Pošto je Venecija 1420. zavlada Dalmacijom, pokazala je veliko zanimanje za upravljanje Kninom. No želja moćne Republike Sv. Marka neće se tako brzo ostvariti jer je Europi i Kninu zaprijetila opasnost od Turaka. Bosna je pala 1463., Turci su se s pljačkaškim pohodima počeli zalijetati prema Kninu, a prvi je njihov dolazak zabilježen 1469. godi-

ne. Iako je tvrđava u međuvremenu ojačana, stanovništvo je masovno bježalo, a prorijedila ga je i velika epidemija kuge 1510. godine. Sve je to, uz česte opsade, toliko oslabilo Knin da je u turske ruke, praktički bez borbe, pao 1522. godine.

Prvi do sada poznati opis kninske tvrđave nalazimo na karti sjeverne Dalmacije koju je 1525. godine izdao Mlečanin Matteo Pagani. Tu se, gledano sa zapada, uočavaju dva utvrđenja - Lab i Tina te naselje Borgo di Tina. Lab je smješten na južnoj hridi brda Spas, a vjerojatno je izgrađen u 14. stoljeću. Bio je sjedište hrvats-

kog podbana (banovića), najvažnijega državnoga administrativnog činovnika jer je ban kao vojskovođa bio često odsutan. Tina, koja je bila sjedištem bana, smještena je na cijelom prostoru manje hridine, a sastoji se od nekoliko pravokutnih viših i nižih kula s kruništem. Borgo di Tina (Kninska varoš) prikazan je s dvije kućice na brdu, a smješten je ispod Laba.

Za turske je opasnosti utvrda ojačana, a dogradnjom jednog vanjskog zida spojen je prostor dvaju kaštela u jedinstvenu obrambenu cjelinu. I varoš je trebala biti utvrđena obrambenim zidom, a predviđalo se i kopanje posebnog jarka za povezivanje rijeka Krke i Butižnice i pretvaranje Knina u otok. To nije učinjeno do kraja pa je iskopan samo duboki i široki jarak (do današnje željezničke postaje) u koji se ulila rijeka Krka.

Turci u početku nisu kninsku tvrđavu značajnije mijenjali, posebno ne dok su trajali njihovi uspješni prodori prema hrvatskim zemljama u 16. stoljeću. Ali česte venecijanske prijetnje natjerale su ih da joj posvete veću pažnju. Kada je 1648. general Foscolo privremeno zauzeo tvrđavu, dio je zidina u povlačenju raskopao, ali su Turci popravili i ojačali tvrđavu.

Mletački generalni providur Dalmacije i Albanije Lorenzo Dolfin, željan velikih vojničkih podviga, odlučio

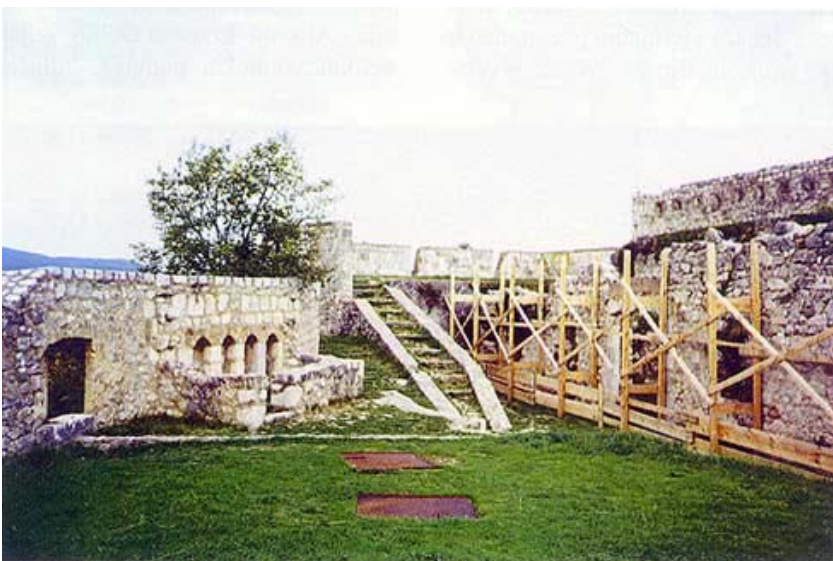
Današnji pogled na kninsku tvrđavu

Glavni ulaz u tvrđavu

je 1645. zauzeti Knin. Taj je njegov pokušaj neslavno propao pa je opozvan i smijenjen. No neuspjeh je potaknuo Mlečane da pošalju vojne inženjere kao uhode da izrade skice za lakše osvajanje turskih utvrda na granici. Zato se danas u venecijanskim arhivima nalaze mnogi planovi tvrđave i kninske varoši. Na tim su crtežima tri kule: bastionska utvrda na sjeveru, okrugla topovska kula s krovom na sredini i na jugu četvrtasta s piramidalnim zidom i kruništem. Pretpostavlja se da je na sjeveru no-

voizgrađena turska kula (iz 1653. godine), da srednja okrugla predstavlja kulu iz predturskog doba, a da je južna utvrda zapravo utvrda Lab. Još je jedna kula na hridi iznad Krke koju će kasnije Mlečani povezati u kompleks tvrđave i nazvati postaja Belveder. Iz tih vremena je i opis tvrđave od slavnog turskog putopisca Evlije Čelebije koji se divi njezinoj snazi i nepristupačnosti. Brojni su bili pokušaji Mletačke Republike da osvoji Knin. Ipak porazom velikog vezira Kara Mustafe

Ostaci utvrda na Gornjem gradu

pod Bečom, formiranjem Svete lige za zajedničku borbu i Morejskim ratom (Moreja = Peloponez) s Venecijom, turska je moć značajno i nepovratno oslabila. Na Knin 1688. godine juriša Jeronim Cornaro sa 10.000 vojnika i zauzima ga poslije četrnaest dana opsade.

Karlovačkim su mirom 1699. osvojena područja pripojena Veneciji. Nova je mletačko-turska granica utvrđena na sat hoda od Knina. Kasnijim ratom i Požarevačkim mirom 1718. godine utvrđena je nova granična linija koja se vrhovima Dinare protezala od Knina, Vrlike, Sinja i Imotskog te preko Metkovića i Žapske gore išla do Kleka. To je zapravo današnja granica između Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

Kako je kninska tvrđava bila na granici Turske i Mletačke Republike, svrstana je u najvažnije tvrđave Dalmacije i Levanta i u njoj je boravila elitna mletačka postrojba. No bili su svjesni da se obrana više ne može zasnivati na starom sustavu srednjovjekovnih utvrda. Stoga je izrada projekta novih fortifikacijskih građevina najprije povjerena mletačkom vojnom arhitektu Oraziju Alberghettiju koji je predložio složeni sustav novih bastionskih utvrda oko cijelog naselja kakve je gradio francuski inženjer Vaubon. Plan je sačuvan, ali ipak nije izveden.

No Mlečani su nakon osvajanja tvrđave odmah obnovili oštećenja te pristupili temeljitoj rekonstrukciji. Tvrđavu su značajno proširili poštujući konfiguraciju terena, a zadržano je sve što je moglo poslužiti obrani. Dobivena je tako suvremena utvrda za obranu grada i cijeloga kninskog područja. I građenje je bilo znatno kvalitetnije pa su dijelovi tvrđave građeni od čvrstog tesanog vapnenca, posebno Kalunerica, istočne zidine, kompleks glavnih vrata i postaja Belveder. Uz mletačke vojne stručnjake u obnovi i izgradnji sudjelovali su i dalmatinski graditelji (između ostalih i poznata trogirski graditelj-

ska obitelj Mecanović), a radili su pod nadzorom glavnog inženjera Ivana Krstitelja Camozzinija i generala Henrika Karla Sparrea. Radovi su trajali od 1688. do 1715. godine.

Pogled kroz otvor na Gornjem gradu na most preko Krke

Ono što je tada izgrađeno zapravo je i današnji izgled tvrđave jer su kasniji upravljači samo popravljali postojeće građevine ili ih neznatno mijenjali. Utemeljeno je pet odvojenih cjelina s ulaznim vratima koja su branjena puškarnicama, bastionima i zidinama. Svaki je dio tvrđave bio osiguran cisternama za vodu, spremištima oružja, barutanama, vojarnama i spremištima hrane, a Gornji je grad imao i tamnicu. Svi su dijelovi tvrđave mogli funkcionirati samostalno. To su od sjevera prema jugu: Gornji grad ili kaštel Knin, Srednji grad, kaštel Lab (zvan još Korlat i u novije vrijeme Bandjera), Donji grad i postaja Belveder. Postojala je još jedna manja kula iznad Krke, nazvana Gradac ili Toreta od koje danas nema tragova. Štitila je južni ulaz s mostom na Krki, danas Atlagića mostom. Obnovljene su i gradske zidine, a sva su vrata dobila naziv po mletačkim providurima i zapovjednicima. Tako su nekadašnja vrata od Skradina postala Loredanova vrata (i danas glavni prilaz tvrđavi),

a negdašnja vrata od Bosne postala su Kornarova vrata. Intenzivno se radilo i na isušivanju močvara i na iskorjenjivanju malarije pa je tada nestalo i Krkino jezero.

Nakon oslobođenja od Turaka dalmatinski providur Cornaro piše mletačkom Senatu kako su cijela plodna područja opustošena, neobrađena i nenaseљena. Kninsku varoš i okolicu stoga naseljavaju Hrvati iz Dalmatinske zagore sa svojim svećenicima franjevcima, a granična sela između Turske i Venecije naseljava pravoslavno stanovništvo, pretežno iz graničnih dijelova Bosne.

Za razliku od dalmatinskih gradova koji su od Mlećana uživali određenu autonomiju i bili slobodni kraljevski gradovi, Knin autonomiju nikada nije imao. Na čelu je bio providur (prvi se zvao Antonio Loredano) koji je upravljao gradom i okolicom, a kastelan je bio komandant utvrde. Kasnije je ipak utemeljena određena vojnička autonomija koja je uključivala guvernadura, serdare i harambaše. No prestankom turske opasnosti počeli su se s nekad slobodnih posjeda ubirati porezi što je uzrokovalo brojne pobune poticane i činjenicom da je u zemljišnom vlasništvu vladala prava anarhija.

Knin je nakon Kampoformijskog mira 1797. godine i nestanka Mletačke Republike bio pod upravom Austrije. Zatim su došli Francuzi koji pozornost posvećuju razvoju prosvjete, poljodjelstva, trgovine i gradnji cesta. Nakon Napoleonove katastrofe u Rusiji i poraza u bici kod Leipziga 1813. godine, u Knin s vojskom smjesta ulazi austrijski general Tomašić. Grad postaje sjedištem suda, a zatim i posebnog kotara. Knin na granici Austrije i Turske ima isključivo obrambeni značaj, a gospodarstvo je potpuno zanemareno. Tek austro-ugarskom okupacijom Bosne i Hercegovine 1878., i pomicanjem granice Monarhije na Drinu, Knin prestaje biti vojni i strateški centar te započinje gospodarski

razvitak. Veliku kninsku utvrdu Lička je pukovnija napustila 1889. godine. U to se vrijeme gradi i željeznička pruga (Siverić-Knin 1886. godine) koja Knin povezuje s jadranskim lukama Splitom i Šibenikom. Gradi se i stanični kolodvor u Kninskom polju gdje se Knin počinje širiti. Poslije je izgrađena uskotračna pruga s Drvarom (1907.), lička pruga Knin-Ogulin-Zagreb (1925.) i unska pruga Knin-Bihać-Zagreb (1948.), dok je veza sa Zadrom (kao trećom jadranskom lukom) uspostavljena tek 1967. godine. Istodobnom izgradnjom suvremenijih cesta Knin postaje važno prometno središte i veza sjeverne i južne Hrvatske.

Tvrđavu je na javnoj dražbi 1889. godine kupilo Hrvatsko starinarsko društvo koje je osnovao fra Lujo Marun (1857-1939.), jedan od pionira hrvatske arheologije. Novac je skupljen od kninskih i hrvatskih rodoljuba, a veći je dio novca fra Lujo i osobno priložio. Upravo je gradnja željezničke pruge prema Siveriću 1885. godine otkrila na Kapitolu (jugoistočnom dijelu Knina) ostatke starohrvatske bazilike iz 13. stoljeća, a to je bio poticaj za veća i temeljitija istraživanja. Prva

Detalj iz Srednjeg grada

istraživanja na Kapitolu i u Biskupiji vodio je kao arheološki zanesenjak fra Lujo Maruna. Arheološka su otkrića bila toliko obilna, prvenstveno kamene plastike i zlatnog nakita u nekropolama, da je već 1893. u Kninu osnovan Prvi muzej hrvatskih

arheoloških spomenika, koji je u nesigurnim ratnim vremenima 1942. godine preseljen u Split. Tamo se i danas nalazi, a u novu je zgradu uselio 1976. godine.

Dio tvrđave zvan Bandiera sa zastavom

Knin se krajem 19. i početkom 20. stoljeća vidljivo gospodarski razvija. Nakon Prvog svjetskog rata gradom, kao i ostalim dijelovima Dalmacije (do zaključenja Rapalskog ugovora), vlada Italija. Uključivanjem u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca u Kninu se počinje razvijati buran politički život te ima mnogo članova i simpatizera Hrvatske seljačke stranke, ali i stranaka sa sjedištem u Beogradu, poput Demokratske, Zemljoradničke i Narodne radikalne stranke. Srpsko stanovništvo (a pravoslavni se puk tako masovno počinje izjašnjavati tek krajem 19. stoljeća) mahom opredjeljuje za unitarnu Jugoslaviju i za jačanje veza sa Srbijom. Valja istaknuti da je u gradu Kninu srpska većina prvi put zabilježena tek u popisu iz 1953. godine (Hrvata je tada bilo 1297, a Srba 2015), što je posljedica naglog porasta stanovništva i gospodarskog rasta, poticanog izdašnom pomoći iz svih krajeva Hrvatske. Ipak hrvatsko stanovništvo počinje u većem broju i iseljavati. U popisu iz 1991. godine Hrvata je bilo 1660 ili tek 13,5 posto od ukupno 12.331 stanovnika.

Za Drugoga svjetskog rata Knin je bio uključen u sastav NDH, ali među

srpskim pukom jača četnički pokret (Knin spada u najjača četnička uporišta u Dalmaciji), a jačaju i pokušaji da se kninsko područje uključi u sastav od Italije okupiranih dijelova. Krajem Drugoga svjetskog rata pod zidinama kninske tvrđave vođena je jedna od najvećih bitaka između partizanskih i njemačkih snaga uopće (od 3. studenoga do 3. prosinca 1944.), što također svjedoči o izuzetnom geostrateškom položaju grada i okolice.

Nakon rata u novoj Jugoslaviji jača kninska industrija, prvenstveno kartonske i drvene ambalaže, vijaka, odjeće i namještaja. No sve se jače međunacionalne napetosti koje kulminiraju osnivanjem samostalne i neovisne hrvatske države. Knin je sjedište vojne pobune i srpske paradržave, koja prekida prometne veze između sjevera i juga Hrvatske. Hrvatsko stanovništvo masovno protjeruje. Nakon pune četiri godine, uspješnom i munjevitom vojnom akcijom Oluja, Knin je 1995. oslobođen. Na povijesnoj se kninskoj tvrđavi, na najvišem dijelu zvanom Bandijera, zavijorila golemo hrvatska zastava koja tu stoji i danas. Knin kao grad smješten na desnoj obali Krke, vjerojatno najljepše dal-

matinske rijeke, danas je općinsko sjedište u Šibensko-kninskoj županiji. Gospodarstvo mu je upropašteno i opustošeno, a grad s teškom mukom uspostavlja prijašnje prometno značenje. U njemu sada živi približno desetak tisuća stanovnika, pretežno bosanskih Hrvata i Srba povratnika, iako je točan broj teško ustanoviti jer su mnogi stanovnici fiktivni. Najveći je problem nezaposlenost pa mnogi u Kninu dobivaju socijalnu pomoć.

Rekli smo već da su preostali vlasnici tvrđavu uglavnom održavali u obliku u kojem su je Mlečani izgradili i uredili. Služila je isključivo za smještaj vojnika pa je tome bila prilagođena namjena postojećih građevina, a dio je obrambenih zidova naknadno dograđivan. Potpunu je devastaciju i iskorištavanje kamena kao građevnog materijala, spriječilo i onemogućilo Hrvatsko starinarsko društvo. Širenje grada postupno je razgradilo veći dio gradskih zidina. U Drugom svjetskom ratu tvrđava je poslužila najprije za boravak talijanskih vojnika a potom njemačkih. Služila je kao vojni logor i kao zatvor. Srušene su zidine bastiona, polubastiona, zgrade vojarni, barutane, a od kamena su se pravila postolja za topove.

Galerija i cisterna u Donjem gradu

Tvrđava je bila značajno oštećena i prijetila je opasnost potpunog rušenja. Obnova je odmah započela, a potpomognuta je i iz republičkih fondova za kulturu. Za srpske je paradržave dio tvrđave služio za obuku takozvanih specijalaca, a dio je pretvoren u zatvor.

Kninska je tvrđava zaštićena kao urbanistička cjelina i upisana je u registar kulturne baštine Republike Hrvatske kao spomenik nulte kategorije. Duga je 470 m, a široka na najvišem dijelu 110 m. Obrambeni zidovi, koji je opasuju sa svih strana, dugi su gotovo 2 km, a mjestimice su visoki i do 20 m. Po položaju i izgradnji to je tipičan primjer tvrđave krškog tipa. Iako je odavno izgubila prvobitnu obrambenu funkciju, postala je neotuđiv dio kninske panorame. U novije vrijeme rijetki su posjetitelji, čak i oni iz inozemstva, koji se ne fotografiraju ispod njezine goleme zastave.

Nedavno smo posjetili i razgledali tu znamenitu tvrđavu. Za našeg posjeta udruga je ranjenika i majki poginulih dragovoljaca postavljala spomen-ploču na dan kada je tu zastavu postavio prvi predsjednik samostalne Hrvatske dr. Franjo Tuđman. Obišli smo sve dijelove tvrđave. U Gor-

njem gradu, zvanom još i Kninski kaštel, na sjevernom se dijelu zidnog plašta još mogu uočiti dijelovi građeni od sitnih komada nepravilnog kamena, što se susreće i kod najstarijih starohrvatskih crkava. Ostali dio zidnog plašta vjerojatno je građen u vrijeme Šubića i Nelipića te u turskim vremenima. Mlečani su ovaj dio utvrde značajno proširili prema sjeveru s tri platforme u obliku bastiona. Tu se posebno ističe sustav kazamata zvan Kalunerica. Uočljivo je da je dio zgrada u ruševnom stanju te da je zgrada nekadašnje vojarnje zaštićena privremenim drvenim skelama.

Srednji je grad smješten nešto niže, a u njega se ulazi iz Donjeg grada kroz čvrsta kamena vrata bastiona Grimani i postaje Kandija. Prije Turaka tu je bio prostor zvan Garišta. Sa sjeveroistočne strane ovaj su prostor branili, uz bastion Grimani, okrugla kula, postaja Pasqualigo i nova Kandija, a sa zapadne strane postaja Sv. Cecilije. Tu su još zgrade za spremište dvopeka, opremu oružja, barutane i spremišta oružja.

Kaštel Lab, Korlat ili u novije vrijeme Bandjera smješten je visoko iznad tvrđavskog trga u Donjem gradu. Na tom najvišem i ujedno najmanjem dijelu tvrđave nema sačuvanih

građevina, iako ih je bilo u srednjem vijeku. Taj je dio u kasnijoj obnovi bio isključivo namijenjen artiljeriji, a danas je na njemu velika zastava. Do Bandjere se može doći stubama

Postaja Belveder iznad Krke

iz Donjeg grada i s postaje Belveder. Mlečani su posebno proširili i obnovili dio tvrđave nazvan Donji grad. Nad glavnim je ulazom sačuvan cijeli obrambeni sustav utvrda, zaklon za vrata, stražarnica i bastion Pisani, kamena su vrata građena u baroknom stilu, a vratnice ojačane željeznim čavlima, dok je ispred vrata jarak s vodom premošten drvenim mostom. Tu su još zidine nazvane niska kliješta i bastion Vedramin, a prostrani trg uokviruju pekarnica, kovačnica, tvrđavska crkva Sv. Barbare (zaštitnice topništva) uz koju je smješteno zvono, poklon pape Ivana Pavla II. To zvono svakog dana zvoniti točno u 10.45 sati, čime građane Knina i posjetitelje podsjeća na 5. kolovoz 1995. kada je Knin oslobođen. U blizini se nalazi zgrada guvernera oružja, danas zgrada starogradske vijećnice u kojoj je smještena uprava muzeja i vojarna u kojoj je smještena galerija. U blizini je i spomen-bista fra Luje Maruna podignuta u rujnu 1995. godine. Ukupan dojam ovoga lijepog i uređenog dijela tvrđave kviri velika montažna tribina nasred trga.

Postaja Belveder izgrađena na južnom dijelu najnoviji je dio tvrđave i izdiže se iznad kanjona rijeke Krke. U postaju se ulazi preko pokretnog mosta i dubokog jarka. Ulaz su štiti-tili bastion Belveder, polubastion Emo te nekoliko prsobrana s puškarnicama. U postaji se nalaze dvije

Tribine u Donjem gradu

vojarni i zgrada bolnice, a u njima je danas smješten Kninski muzej.

Za posjeta smo razgovarali i s Zvonimiro Jelićem, prof., tajnikom muzeja. Saznali smo da je osnivač muzeja Gradsko vijeće Knina, da imaju deset zaposlenih, a stručnu im pomoć pruža Ministarstvo kulture. Imaju i tri kustosa i jaku čuvarsku službu. Brinu se o 44 tisuće četvornih metara površine, a tome se može pribrojiti i široki prostor ispod zidina te okolica i nedaleka Biskupija koja je svima arheološki zanimljiva. Tamo je nedavno i bilo manjih istraživanja pod vodstvom Muzeja arheoloških starina iz Splita. U kninskom muzeju je etnološka zbirka i zbirka arheoloških nalaza iz šireg područja. Brinu se o svim okolnim arheološkim nalazištima, a trenutačno sudjeluju u istraživanjima ispod tvrđave na lokalitetu nekadašnje crkve Sv. Jeronima. Ta istraživanja u okviru programa javnih radova pomaže Hrvatski zavod za zapošljavanje s pet zaposlenih za logističke radove.

Tvrđavu razgledava približno 6000 posjetitelja na godinu, od čega je 4500 domaćih. Naplaćuju se ulaznice. Međutim, ima mnogo manifestacija, poput ove s postavljanjem spomen-ploče, kada se ulaznice ne naplaćuju. Tribine se iz tvrđave definitivno uklanjaju. Postavljene su prije dvadesetak godina za neke priredbe *Festivala djeteta* iz Šibenika, a služile su i za druge namjene. Ne uklanjaju se samo na zahtjev konzervatora iz Ministarstva kulture, već i zbog trošnosti iz sigurnosnih razloga. Zgrada starogradske vijećnice može primiti pedesetak osoba, a služi za sastanke i stručne skupove. Restoran koji je smješten u zgradi stražarnice do glavnog ulaza trenutno ne radi.

Vlastitim su sredstvima uredili manja oštećenja, ponajprije na Loredanovim vratima, popravili mostove, obavili manje popravke i nabavili kompjutore. Svake se godine javljaju na natječaje Ministarstva kulture i ove će godine prijaviti čak 14 razli-

Zgrada negdašnje bolnice i sadašnjeg muzeja na postaji Belveder

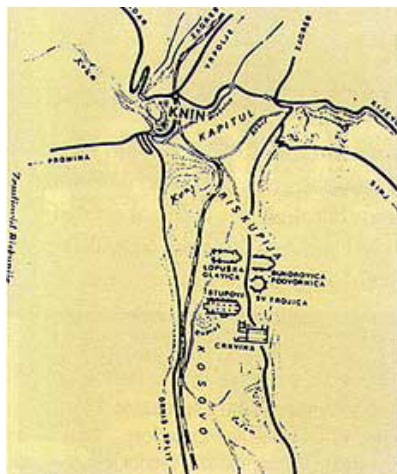
čitih programa. Imaju velike troškove pa ih, primjerice, samo održavanje otvorenih površina stoji pedesetak tisuća kuna na godinu.

Razgovor s tajnikom Kninskog muzeja zaključili smo razmatranjem o oštećenjima inventara muzeja i tvrđave za nedavne okupacije. Nestao je značajan dio eksponata, a neki će, poput nakita i kubura, teško ikad biti pronađeni. Ipak su svi nestali eksponati uredno popisani i prijavljeni. Srećom je jedan dio arheoloških nalaza i umjetnina još prije rata bio poslan u Beograd na rekonstrukciju

i vjerojatno za njihovo vraćanje neće biti problema. Dio je izložaka pronađen na drugim mjestima. Ali za popunjavanje muzejskih zbirki morat će otkupljivati eksponate i poduzeti nova arheološka istraživanja. Za nedavne okupacije ovdje je bio Muzej grada Knina, a ondašnji su se kustosi uključili u dočke gostiju iz Srbije i u velikosrpske planove. To je dijelom bilo i dobro jer je tvrđava sačuvana od većih oštećenja. Na kraju smo razgovarali s višom kustosicom Mandom Zelić, prof., povjesničarkom. Saznali smo da upravo pripremaju izložbu o Kninu i Knins-

Obrambeni zidovi i stube prema Bandjeri

Knin i okolica s označenim crkvama u Biskupiji

kom području na starim zemljovidima koja će biti predstavljena u sljedećoj godini. Knin je naime zbog prometnih, strateških, trgovačkih i vojnih značajki na njima prilično dobro zastupljen. Ipak istraživanja se nastavljaju, a najvažnija su ona koja su vezana uz arhiv u Veneciji i Ratni arhiv u Beču. Poseban je prob-

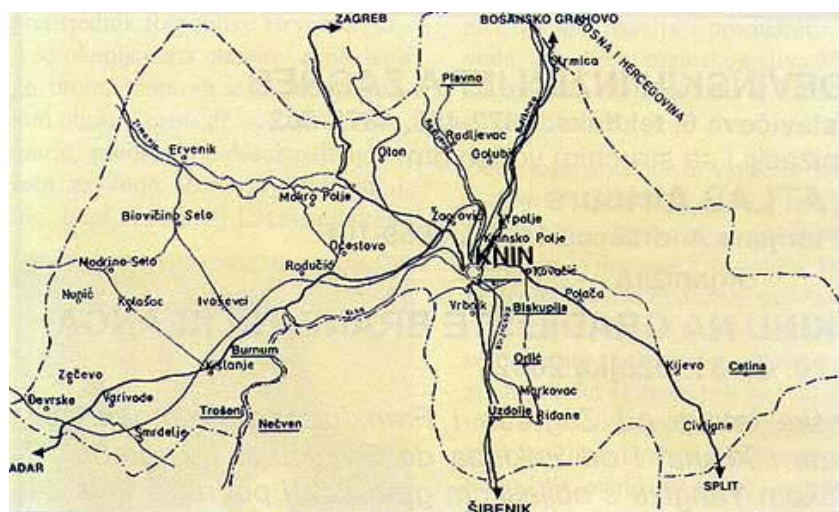
čana, dakle u turskom i predturskom razdoblju. Ne zna se ni izgled ni smještaj palača starohrvatskog dvora na Gornjem gradu. Stručnjaci iz Povijesnog instituta zamjerili su što se prije rekonstrukcije i obnove nisu napravila temeljita istraživanja. No takvi su radovi vjerojatno potrebni na najstarijim dijelovima tvrđave, zaključili smo razgovor s prof. Zelić.

Spominjali smo već da je bliža i daljnja okolica Knina izuzetno bogata arheološkim nalazištima. I to ne samo onih iz najstarijega starohrvatskog razdoblja, već iz neolitika (posebno u podnožju brda Spas) i iz rimskog razdoblja (vojni logor Burnum kod Kistanja). Najvažniji su dakako Kapitul i često spominjana Biskupija. U Biskupiji su identificirani ostaci svih pet crkava. Na Crkvini se nalaze ostaci crkve Sv. Marije, na Stupovima ostaci trobrodne bazilike Sv. Cecilije, na Bukorovića podvornici jednobrodna crkva, na Lopuškoj glavici crkva s nekropolum, dok položaj posljednje crkve

ove krajeve svi su ti starohrvatski spomenici porušeni, osim crkve Sv. Spasa u Cetini koja je djelomično sačuvana. Valja dodati da se na širem kninskom području nalaze i ostaci velikih utvrda. To je stari grad Trošenj kod sela Čučeva u blizini Kistanja nad kanjonom Krke. Bio je to ratni grad kneževa Šubićevih koji su Turci zauzeli 1522. godine i porušili pri povlačenju. Nasuprot na prominjskoj strani, također na visokoj uzvisini, nalaze se ostaci starog grada Nečvena, nekad u vlasništvu kneževa Nelipića.

Unatoč brojnim nedaćama, kojih je bilo i u tek minulim vremenima, kninska je tvrđava prilično dobro očuvana i s malo bi dodatnih intervencija trebala biti prvorazredna turistička atrakcija. Stoga za kraj ovog osvrtu ipak valja postaviti i jedno pitanje: Kada će doći vrijeme da će se njezini posjetitelji mjeriti ne u tisućama nego u desetinama i stotinama tisuća? Taj broj bez većeg napora postižu mnoge manje i povijesno manje značajne utvrde širom Europe. One su doduše mnogo dotjeranije, ali su im povijesne uloge i legende nerijetko nategnute i preuveličane. To na kninskoj tvrđavi zaista nije slučaj jer su tu bitke zaista bile i teške i krvave, a opsade dugotrajne i iscrpljujuće. No za tako veliki broj posjetitelja trebalo bi pripremiti mnoštvo sadržaja na stranim jezicima - tiskanih materija, snimljenih filmova te crtanih i video prezentacija. I mnoštvo suvenira, dakako. Nije, primjerice, teško zamisliti koliko bi stranim turistima bila privlačna legenda o kletvi kralja Zvonimira. No takav bi pristup vjerojatno uključivao i mnoge promjene, uključujući vjerojatno i uspinjaču koja bi posjetitelje iz središta Knina odvodila na vrh utvrde. A to ova monumentalna tvrđava, izuzetnoga povijesnoga i strateškoga značaja s prekrasnim vidicima zaista zaslužuje.

Branko Nadilo
 Fotografije: B. Morić

Zemljovid Knina i okolice s arheološkim lokalitetima

lem prva i druga austrijska okupacija, jer je dobar dio dokumentacije, koji se odnosi na kraj 19. i početak 20. stoljeća, iz Arhiva u Zadru najvjerojatnije izgubljen, navodno čak spaljen kao nevažan. Vrlo su blijeđe spoznaje o izgledu tvrđave prije Mle-

nije istražen jer je na njezinu mjestu izgrađena pravoslavna crkva Sv. Trojice. Ostataka starih crkava ima i na mnogim drugim mjestima kao što su Golubić, Uzdolje, Orlić, Plavno i Mokro Polje. Nažalost, zbog prodora Tatara (1242.) i Turaka (1522.) u